

การพัฒนาบุคลากรต้นแบบของการพัฒนาองค์กร Development of Personnel, The Prototype of Organizational Development

พระณัฐพล สิริวฑฒโน* ธิติวุฒิ หมั่นมี**

Phra Nattapon Sirivattano, Thitiwut Manmee

บทคัดย่อ

การพัฒนาบุคลากรต้นแบบเป็นการสร้างสิ่งใหม่ให้เกิดขึ้นในองค์กร สิ่งสำคัญบุคลากรที่ต้นแบบต้องผ่านการพัฒนาและเป็นบุคคลตัวอย่างที่จะนำองค์กรไปสู่เป้าหมายแห่งความสำเร็จภายในองค์กร โดยเฉพาะในสังคมปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองอยู่ตลอดเวลาการมีบุคลากรต้นแบบที่ดีเยี่ยมจะนำองค์กรผ่านพ้นปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่จะมีผลกระทบต่อองค์กร เพื่อความสำเร็จตามเป้าหมายขององค์กรการพัฒนาบุคลากรต้นแบบจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการพัฒนาเพื่อทำให้องค์กรประสบผลสำเร็จ ภายในองค์กรจึงมีแผนยุทธศาสตร์การพัฒนาบุคลากร ผู้นำจึงถือว่ามีส่วนสำคัญในการพัฒนาบุคลากร เพราะถ้ามีผู้นำที่มีวิสัยทัศน์ มีข้อมูลสามารถวิเคราะห์ปัญหาภายในภายนอกองค์กรได้ดีเยี่ยมจะวางแผนการพัฒนาบุคลากรได้ดีสามารถบรรลุตามเป้าหมายขององค์กร ตรงกันข้ามถ้าผู้นำขาดวิสัยทัศน์ไม่มีข้อมูลที่ชัดเจนย่อมทำให้องค์กรไร้ทิศทางในการบริหารพัฒนาบุคลากร สิ่งสำคัญผู้นำต้องมีคุณธรรม จริยธรรม เกิดขึ้นในจิตใจเพื่อจะเป็นแบบอย่างให้กับคนในองค์กรนั้น ๆ การเป็นบุคคลต้นแบบภายในองค์กรควรมีคุณธรรม จริยธรรมสูงเพื่อเป็นแบบอย่างที่ดี การพัฒนาบุคลากรต้นแบบจำเป็นอย่างยิ่งที่องค์กรต้องเลือกบุคคลที่มีความพร้อมทั้งกาย และใจ มีความศรัทธาเชื่อมั่นในองค์กรของตนเองสามารถอุทิศเวลาส่วนตัวเพื่อผลประโยชน์ขององค์กรและมีมนุษยสัมพันธ์เข้ากับเพื่อนร่วมงานได้ดี เพื่อเป็นบุคลากรต้นแบบ ในองค์กรเองก็มีความหลากหลายทางความคิดการพัฒนาจะไม่ประสบความสำเร็จถ้าบุคลากรยังขาดคุณธรรม จริยธรรม การพัฒนาจิตใจจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะพัฒนามนุษย์ให้อยู่คู่กับองค์กรได้อย่างสมดุลไม่ขัดแย้งกันเข้าใจและมุ่งมั่นทำงานเพื่อเป้าหมายองค์กรร่วมกัน และผู้นำต้องเป็นแบบอย่างที่ดีให้กับผู้ตาม การพัฒนาองค์กรไม่ว่าจะเป็นวัตถุหรือตัวบุคคล เพื่อไปสู่เป้าหมายที่ยั่งยืนก็ต้องอาศัยคนที่มีคุณธรรม การเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการควบคู่ไปกับการพัฒนาองค์กรจะทำให้การพัฒนาเป็นไปแบบเอื้อกูลกันมากขึ้นความช่วยเหลือแบ่ง

* (รองเจ้าอาวาสวัดละหานค่าย ตำบลโคกสะอาด อำเภอหนองบัวระเหว จังหวัดชัยภูมิ) วัดคุณหญิงสัมปณัง ตำบลคลองหนึ่ง อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี หลักสูตรรัฐประศาสนศาสตรมหาบัณฑิต สาขารัฐประศาสนศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

**Department of Political science Faculty of Social Sciences Mahachulalongkornrajavidyalaya University

ป็นจะมีมากขึ้นมีน้ำใจต่อกัน ทำเพื่อประโยชน์องค์กรและสาธารณะมากขึ้น การพัฒนาจิตใจบุคคล จึงเป็นสิ่งสำคัญที่พัฒนาไปสู่คำว่า “บุคลากรต้นแบบของการพัฒนาองค์กร”

คำสำคัญ การพัฒนา, บุคลากรต้นแบบ, องค์กร

Abstract

The development of prototype personnel is the creation of new things in the organization. Essentially, the prototype personnel must be developed and exemplary to bring the organization to the goal of success within the organization, especially in today's societies that are constantly changing social, economic and political. Leading the organization through the obstacles and obstacles that will affect the organization. To achieve the goals of the organization, the development of core personnel is essential to developing the organization to succeed. The organization has strategic plans for personnel development. Leadership is an important part of human development. If there is a visionary leader. Able to analyze problems outside the organization well will plan the development of personnel well to achieve the goals of the organization. Conversely, if the leader lacked the vision, there is no clear information that will lead the organization to deviate direction in personnel development. The leader must have moral integrity in the mind to be the role model in the organization, the prototype within the organization should be moral. High ethics to be a good example. The development of prototype personnel is essential for the organization to choose a person who is well-equipped, well-minded, confident and confident in their organization, can dedicate their time for the benefit of the organization and human relationships with their colleagues. To be a prototype. In the organization itself, there is a diversity of ideas. Development is unsuccessful. If the person is still morally unethical, the development of the mind is important to human development to the organization as well as balance, not conflict, understand and work to. Corporate goals Leaders must be good role models. The development of the organization, whether it is an object or a person. In order to reach a sustainable goal, people need to be moral. Taking the principles of Buddhism to integrate with the development of the organization will make the development is more conducive to more help, divided into more blended with each other. Made for corporate and public benefit. The development of the individual's mind is important to the development of the word. "Master personnel of corporate development

บทนำ (Introduction)

บุคลากรต้นแบบในสังคมไทยส่วนใหญ่มีน้อยไม่ว่าจะมองผ่านด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง เพราะการจะเป็นอย่างที่ดีให้องค์กรหรือสังคมได้ต้องดีทั้งกายและใจ สิ่งสำคัญต้องมี คุณธรรม จริยธรรมเป็นหลัก แต่สังคมไทยทุกวันนี้มุ่งแต่แสวงหาผลประโยชน์ขาดความรับผิดชอบต่อ สังคมส่วนรวม เกิดความโลภ โกรธ หลง ทำให้องค์กรแสวงหาแต่ผลกำไรมากกว่าที่จะไปถึง ผลกระทบในภายหลังขาดความยั่งยืนทั้งต่อตนเองและสังคม บุคลากรต้นแบบที่จะเป็นแนวทางให้ องค์กรอื่น ๆ ทำตามจึงมีน้อยหรือแทบจะไม่มี สาเหตุส่วนหนึ่งมาจากการฝึกอบรม การพัฒนา องค์กรนั้น ๆ ให้ความสำคัญด้านใดมากกัน ระหว่างการพัฒนาองค์กรที่ยั่งยืน หรือการพัฒนาที่ส่งผล กระทบต่อตนเองและสังคมในภายหลัง เพราะทรัพยากรมีน้อยในสังคมแต่การรู้จักแบ่งปันต่อผู้อื่น และรู้จักพอประมาณจะทำให้องค์กรและสังคมอยู่อย่างยั่งยืน การสร้างบุคลากรต้นแบบสำหรับการ พัฒนาองค์กรเป็นสิ่งดีถ้าหน่วยงานใดหรือองค์กรเน้นทางด้านคุณธรรม จริยธรรม ดังนั้น การพัฒนา บุคลากรต้นแบบต้องเริ่มพัฒนาที่จิตใจ การใช้หลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการกับ ศาสตร์สมัยใหม่เพื่อให้ทุกคนมีจิตสำนึกต่อหน้าที่ตนเองและผู้อื่นอย่างไร ยุคปัจจุบันปัญหา สังคมไทยส่วนใหญ่คือความยากจน และความไม่เท่าเทียมกันในสังคม ส่วนหนึ่งมาจากการบริหาร จัดการภาครัฐประสิทธิภาพต่ำ ขาดความโปร่งใส และขาดความรับผิดชอบต่อ การดำเนินงานเพื่อการ พัฒนาที่ขาดความต่อเนื่อง ในขณะที่การบังคับใช้กฎหมายยังขาดประสิทธิภาพ และกฎระเบียบ ต่าง ๆ ล้าสมัยไม่ทันกับการเปลี่ยนแปลง ผู้นำและสังคมขาดคุณธรรม จริยธรรมในการพัฒนาจิตใจ เพื่อให้เกิดความสุขที่เกิดจากใจโดยความเอื้ออาทรต่อกันมีจิตสาธารณะมากขึ้น ความโลภ โกรธ หลง เป็นปัญหาสำคัญต่อการพัฒนาเพราะคนที่มีจิตใจยึดมั่นถือมั่นในสิ่งเหล่านี้มากก็ทำให้สังคมที่ ต้องการพัฒนาองค์กรสู่ความยั่งยืนเป็นไปได้ยาก เพราะทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัด ถ้ามีแข่งขันแย่ง ทรัพยากรกันมากกว่าเพื่อประโยชน์ตนก็จะทำให้องค์กร หรือสังคมนั้น ๆ เตือดร้อนในวันข้างหน้า การพัฒนาจิตใจจึงเป็นสิ่งสำคัญที่จะนำไปสู่ ความยั่งยืนอย่างแท้จริงเพราะคนรู้จักการอยู่กับ ธรรมชาติได้อย่างเหมาะสม รัฐบาลปัจจุบันมีนโยบาย แผนการปฏิรูปพัฒนาประเทศตามยุทธศาสตร์ ชาติ 20 ปี (พ.ศ. 2561 – 2580) เพื่อการขับเคลื่อนการพัฒนาภายใต้กรอบเป้าหมายการพัฒนาที่ ยั่งยืน (Sustainable Development Goal : SDGs) การจะพัฒนาในกระบวนการต่าง ๆ สิ่งสำคัญ คือระดับผู้นำและผู้ปฏิบัติต้องมีศรัทธาเชื่อมั่นและส่วนร่วมในการพัฒนาองค์กรไปด้วยกัน จึงจะไปสู่ ความสำเร็จตามเป้าหมาย สำหรับการมุ่งไปสู่ความยั่งยืนสังคมต้องมีการพัฒนาด้านจิตใจเป็น สำคัญ การสร้างวัดอุทิศให้เกิดความเจริญแบบยั่งยืนเป็นไปได้ยาก สังคมไทยส่วนใหญ่เน้นถือ พระพุทธศาสนา การนำเอาหลักคำสอนเพื่อมาบูรณาการในการพัฒนาจิตใจควบคู่กับพัฒนาในยุค 4.0 หรือรูปแบบอื่น ๆ ก็จะทำให้เกิดความสุขที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง เพราะการใช้ทรัพยากรมากจน วันข้างหน้าอาจจะแย่งแย่งแข่งขันกันเพราะความโลภ โกรธ หลง ของมนุษย์ยังเป็นอันตรายต่อ สังคม

ดังนั้น บุคลากรต้นแบบการพัฒนาองค์กร ควรมีการพัฒนาทางด้านจิตใจเป็นสำคัญ การ พัฒนาให้เป็นคนมีปัญญามีเหตุมีผล รอบคอบในสิ่งดีและช่วยอมจะดำเนินกิจการต่างๆ ไปด้วยความ

ราบรื่นดีงามไม่ค่อยผิดพลาด ผิดกับจิตที่ไม่ได้รับการอบรมการพัฒนาย่อมจะเกิดข้อผิดพลาดได้ง่าย การพัฒนาจิตก็เท่ากับการส่งเสริมความฉลาด รอบคอบในกิจการต่าง ๆ ให้ดียิ่งขึ้น ความเจริญทางจิตใจที่ได้รับการอบรมการพัฒนาย่อมเป็นผลดีกว่าความเจริญทางด้านวัตถุที่ไม่ได้พัฒนาจิต เพราะความสุข ทุกข์ ก็อยู่ที่ความเข้าใจในสังขารและธรรมชาติ สำหรับการพัฒนาจิตใจเชิงพุทธ คือ การนำเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการใช้ในการพัฒนาชีวิตให้มีความสุข กรณีการใช้สติปัฏฐาน 4 ในการทำหน้าที่ของตนเองในทุก ๆ วันก็จะทำให้สามารถมีความสุขทางจิตใจได้เพราะเรารู้เท่าทันธรรมชาติของจิตมากขึ้น จึงควรมีการพัฒนาคนให้เป็นคนมีคุณธรรมก่อนที่จะมุ่งไปการพัฒนาองค์กร เมื่อใดที่องค์กรหรือสังคมมุ่งแต่พัฒนาทางวัตถุอย่างเดียวแต่ไม่ได้สนใจด้านจิตใจก็จะหาความสุขแบบยั่งยืนได้ยาก แต่ถ้าเราเอาหลักธรรมมาบูรณาการเข้าร่วมด้วยเพื่อพัฒนาจิตใจก็จะทำให้เกิดความสมดุลที่เราจะอยู่คู่กับธรรมชาติอย่างเข้าใจ การฝึกสติให้ตัวเองอย่างต่อเนื่อง หรือการฝึกกระดูกการเคลื่อนไหวของกายและจิตในปัจจุบัน แต่ละขณะๆ ด้วยความต่อเนื่อง การเจริญสติอย่างต่อเนื่องและยาวนานมากพอ จะทำให้เกิดผลดีหลายอย่าง ต่อสุขภาพกายและจิต สามารถช่วยป้องกันและรักษาโรคที่เกี่ยวข้องกับทางจิตและทางกายได้หลายอย่าง เนื่องจากเกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาของจิต ทำให้ผู้เจริญสติมีจิตที่มีความสงบสุข เยือกเย็น อิ่มเอิบ และแจ่มใส ส่งผลดีต่อร่างกาย ทำให้การทำงานของสมองเป็นระเบียบ ระบบประสาทผ่อนคลายและลดความตึงเครียด มีการปรับตัวของระบบต่างๆ ภายในร่างกาย มีการเปลี่ยนแปลงของฮอร์โมน และมีการเปลี่ยนแปลงการทำงานของเซลล์ต่างๆ ในร่างกาย โดยเฉพาะเซลล์ในระบบภูมิคุ้มกัน ทำให้มีภูมิคุ้มกันสูงขึ้น การเจ็บป่วยทางกายเกิดน้อย และเมื่อเจ็บป่วย ร่างกายจะฟื้นฟูตัวเองได้เร็ว เมื่อคนเรามีสุขภาพกายใจดีย่อมส่งผลต่อการพัฒนาองค์กร

การพัฒนาบุคลากรต้นแบบ

การพัฒนา คือการเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นภายในองค์กร ส่วนคำว่า บุคลากรต้นแบบ คือบุคคลที่เป็นแบบอย่างที่ดีที่จะนำพาองค์กรและสังคมไปสู่การพัฒนาองค์กรและสังคมที่ยั่งยืน การปลูกจิตสำนึกให้มีคุณธรรม จริยธรรม จำเป็นต้นเริ่มที่ตัวบุคคลกระตุ้นปลูกจิตสำนึกของจิตในเรื่องหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาทางกายและใจ สิ่งที่ต้องปลูกฝัง

1. การพัฒนาจิตใจ คือ การทำจิตให้ปฏิบัติถูกต้อง เดินถูกทาง ความก้าวหน้าในการพัฒนางานก็จะดีขึ้น สภาพจิตที่ดีงามเป็นลักษณะของการปฏิบัติงานที่ได้ผล ลักษณะของจิตที่เดินถูกทางนั้น ที่ควรสังเกตมี 5 อย่าง ซึ่งเป็นปัจจัยส่งทอดต่อกันตามลำดับ คือ

- 1) ปราโมทย์ ได้แก่ ความแช่มชื่น ร่าเริง เบิกบานใจ
- 2) ปีติ ได้แก่ ความอิ่มใจ ความปลาบปลื้มใจ ใจฟูขึ้น
- 3) ปัสสัทธิ ได้แก่ ความรู้สึกผ่อนคลายกายใจ ใจเรียบรื่นระงับลง เย็นสบาย
- 4) สุข ได้แก่ ความสุข ความคล่องใจ โปร่งใจ ไม่มีความติดขัด ปีบคั้น
- 5) สมาธิ ได้แก่ ความมีใจตั้งมั่น สงบ อยู่ตัว อยู่กับงานที่ทำหรือเรื่องที่เกี่ยวข้อง ไม่วอกแวก ไม่ฟุ้งซ่าน พอสมาธิเกิดขึ้น จิตใจก็มีสภาพเหมาะสมแก่งาน ที่ท่านเรียกว่าเป็น กัมมเนียร

พร้อมที่จะเอาไปใช้สร้างสรรค์พัฒนา คิดการ และเป็นี่ทำงานของปัญญา อย่างได้ผลดี และสมาธิก็อาศัยองค์ธรรม 4 อย่างแรกนั้นแหละช่วยเกื้อหนุนและทำให้เกิดขึ้น สภาพจิต 5 อย่างนี้ เป็นทั้งคุณสมบัติที่ตีงามโดยตัวของมันเอง และเป็นเครื่องหมายของความก้าวหน้าในการปฏิบัติธรรม จึงควรพยายามทำให้เกิดขึ้น และการทำสภาพจิตเหล่านี้ให้เกิดขึ้น ก็เป็นการปฏิบัติธรรมอยู่ในตัว เพื่อพัฒนาจิตใจของตนเองให้ได้อยู่เสมอ

2. การพัฒนาจิตใจเชิงพุทธ คือ การนำเอาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการกับการทำหน้าที่ของเราในแต่ละวันให้เราเป็นคนมีสติอยู่กับตัวเองตลอดเวลา การที่เราทำหน้าที่เหมือนกับการปฏิบัติธรรมที่ควบคู่กันไป การปฏิบัติธรรมก็คือ ดำเนินชีวิตที่ถูกต้องอยู่กับธรรมชาติได้อย่างสมดุลเหมาะสม

หลักพระพุทธศาสนา หลักธรรมไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา เป็นหัวใจของพระพุทธศาสนาหรือที่เรียกว่าโวาทปาฏิโมกข์เป็นโวาทของพระพุทธเจ้า โวาท 3 คือ การไม่ทำความชั่ว การทำความดี และการทำจิตให้สะอาดบริสุทธิ์ จุดเริ่มต้นของการนำจิตเราให้ออกจากความอยากหรือตัวตัวตนทั้งหลายทั้งปวงที่เกิดขึ้นกับใจเราจะทำให้เราเข้าใจกับธรรมชาติพร้อมที่จะปฏิบัติให้เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมความเป็นอยู่คือการมีศีล เมื่อเรามีศีลการพัฒนาจิตใจในทางพระพุทธศาสนาศาสนานั้นคือการเจริญวิปัสสนากรรมฐาน หรือการทำสมาธิเพื่อให้เกิดปัญหามีเหตุผลมองเห็นปัญหาอย่างถูกต้อง หลักธรรมที่จะเข้าสู่สมาธิ คือ สติปัฏฐาน 4 คำว่า “สติปัฏฐาน 4” แปลว่า การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งทั้งหลายมันเป็นของมันไม่ใช่ตามความคิดปรุงแต่งของเรา ที่คิดให้มันเป็นหรืออยากให้มันเป็น หลักสติปัฏฐานนี้ ก็คือการเอาสติ มาเป็นตัวนำ เป็นตัวเด่น เป็นตัวทำงาน โดยกำกับจิตตั้งต้นแต่การรับรู้ให้อยู่กับสิ่งที่กำลังเกิดขึ้นเป็นไปอยู่จริง ในขณะนั้น ๆ ที่เรียกว่า อยู่กับขณะปัจจุบัน ไม่เลื่อนไหลล่องลอยไปในอดีตและอนาคต ที่เป็นเรื่องของการคิดปรุงแต่ง และให้สตินั้นเป็นตัวสร้างโอกาสแก่ปัญญาโดยจับสิ่งที่ได้เห็นได้ยินในขณะนั้น ๆ ให้ปัญญาารู้เข้าใจตรงไปตรงมา สติปัฏฐานทำงานกับทุกสิ่งทุกอย่าง ที่เกิดขึ้นเป็นไปในชีวิตของเราตลอดเวลาตัวเอง ท่านจึงจัดแยกสติปัฏฐาน คือ

- 1) กายานุปัสสนา สติปัฏฐาน ใช้สติตามดูโดยมีปัญญารู้เท่าทันสภาพทางร่างกาย
- 2) เวทนานุปัสสนา สติปัฏฐาน ใช้สติตามดูโดยมีปัญญารู้เท่าทันความรู้สึกสุข ทุกข์ หรือไม่สุข ไม่ทุกข์ที่เกิดขึ้น
- 3) จิตตานุปัสสนา สติปัฏฐาน ใช้สติตามดูโดยมีปัญญารู้เท่าทันสภาพจิตใจ
- 4) ธัมมานุปัสสนา สติปัฏฐาน ใช้สติตามดูโดยมีปัญญารู้เท่าทันเรื่องราวทั้งหลาย ที่รู้ที่คิดที่เกิดขึ้นในใจ และควรระลึกรัตนธรรมอนุสติ 10 มีระลึกถึงคุณของพระรัตนตรัย ศีล ทาน ความตาย เป็นต้น ในการวิปัสสนากรรมฐาน แม้ผู้บำเพ็ญจะไม่ได้บรรลุผลก็ชื่อว่ามิอุปนิสัยติดต่อไปในภพหน้าที่ได้ชื่อว่าบำเพ็ญฝ่ายกุศล จะทำให้เรามีปัญญามีเหตุผลมีความเห็นถูกเข้าถึงอริยสัจ 4 คือ

- 1) ทุกข์ คือ ความไม่สบายกายไม่สบายใจ
- 2) สมุทัย คือ เหตุให้ทุกข์เกิด
- 3) นิโรธ คือ ความดับทุกข์

4) มรรค คือ ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์

หลักธรรมที่กล่าวมานี้เมื่อเราสามารถปฏิบัติได้และปฏิบัติเป็นประจำจนติดนิสัยจะทำให้เป็นคนมีคุณธรรมเกิดขึ้นในจิตใจอยู่เสมอ เพราะอริยสังคีตครอบคลุมหลักการของพระพุทธศาสนาทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นหลัก “เว้นชั่ว ทำดี ทำใจให้บริสุทธิ์” หลัก “ธรรมทั้งปวงไม่ควรยึดมั่นถือมั่น” หลัก “เราบัญญัติแต่ทุกข์และความดับทุกข์” หรือหลัก “อปปิจจยตาปฏิบัติสมุพบาท กับ นิพพาน” ทุกหลักรวมอยู่ในหลักอริยสังคีต ทั้งนี้ขอย้ำว่า “อริยสังคีต” คือหลักที่โยงความจริงในธรรมชาติดมาสู่การใช้ประโยชน์ของมนุษย์ เพราะลำพังกฎธรรมชาติเอง ตามธรรมดาถ้าเราไม่รู้วิธีปฏิบัติ ไม่รู้จักเริ่มต้น ไม่รู้ลำดับ เราก็คับสนพระพุทธรเจ้าทรงต้องการให้เราได้ประโยชน์จากกฎธรรมชาติ โดยสะดวก จึงนำมาจัดรูป ตั้งแบบ วางระบบไว้ให้ เรียกว่า อริยสังคีต โดยลำดับให้เห็นชัดเจน เป็นทั้งวิธีสอน วิธีแก้ปัญหา และวิธีลงมือทำ เมื่อทำตามหลักอริยสังคีต ความจริงของธรรมดาก็ง่ายไปหมด

การพัฒนาบุคลากรต้นแบบของการพัฒนาองค์กร

การพัฒนาบุคลากรต้นแบบของการพัฒนาองค์กร ควรมีการปลูกฝังการพัฒนาจิตใจควบคู่กับศาสตร์ความรู้อื่น ๆ การพัฒนาทางด้านจิตใจจะทำให้บุคคลรู้จักแบ่งปันไม่เห็นผลประโยชน์ส่วนตนมากเกินไป การเป็นต้นแบบการพัฒนาของบุคลากรในองค์กรควรพัฒนาที่ตนเองก่อนเป็นสำคัญ เพื่อจะเป็นอย่างในการพัฒนาองค์กรไปสู่ความสำเร็จแบบยั่งยืน แม้แต่ในรัฐธรรมนูญ พ.ศ. 2560 มาตรา 6 รัฐซึ่งจัดให้มียุทธศาสตร์ชาติ เป็นเป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน ตามหลักธรรมาภิบาล และใน พระราชบัญญัติยุทธศาสตร์ชาติ พ.ศ. 2561 มาตรา 7 ระบุว่า การจัดทำยุทธศาสตร์ชาติ ต้องคำนึงผลประโยชน์แห่งชาติ ความต้องการและความจำเป็นในการพัฒนาประเทศ ให้สอดคล้องกับหลักเศรษฐกิจพอเพียงการพัฒนาความยั่งยืนตามหลักธรรมาภิบาล ดังนั้นในแผนยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2561 – 2580) ใน 20 ปีนี้ แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาภายในองค์กรต่าง ๆ ของหน่วยงานภาครัฐและเอกชนจะต้องสอดคล้องกับยุทธศาสตร์ชาติที่กำหนดไว้

การพัฒนาบุคลากรต้นแบบทางด้านจิตใจจึงเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะทำให้องค์กรต่าง ๆ ประสบความสำเร็จเพื่อเป้าหมายความแบบยั่งยืน (Sustainable Development) เป็นการสื่อถึงคนเรายุคปัจจุบันและคนรุ่นต่อไปในอนาคตด้วย เป็นการพัฒนาท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ (Globalization) ที่ก้าวไปกับระบบเทคโนโลยีและกลไกของการตลาด อันก่อให้เกิดการแสวงหาอำนาจเพื่อครอบงำผลประโยชน์ของอีกฝ่ายในการแข่งขัน ไม่ว่าจะเป็นประชาสังคม (Civil Society) หรือ รัฐประชาชาติ (Nation State) ก็ตาม แต่การเข้ามามีอิทธิพลนั้นชาวโลกก็ยังคงต้องการระบบบริหารแบบ Good Governance อยู่ดี การดำเนินชีวิตของคนเราต้องมีการพัฒนาร่างกายและสติปัญญาควบคู่กันไปพร้อมสรรพ ศาสนามีหลักธรรมคำสอนให้ก่อเกิดการพัฒนาทางด้านจิตใจ พระพุทธศาสนามีหลักพุทธธรรมที่สอนเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจคนเราเพื่อเป้าหมายคือความสงบสุข

การพัฒนาบุคลากรต้นแบบที่มองเห็นได้ชัดในสังคมไทย ที่ท่านได้เป็นผู้นำด้านการพัฒนาจิตใจ กรณีตัวอย่างของพระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ ฐิตธมฺโม) ท่านได้เป็นต้นแบบในการนำเอาหลักธรรมมาบูรณาการเพื่อพัฒนาจิตใจให้สังคมมีความสุขท่านไม่ได้เน้นให้หลงมกมายในเรื่องของสร้างถาวรวัตถุเป็นหลักแม้แต่วัตถุของท่านก็ไม่เน้นการสร้างเช่นกันแต่จะมุ่งเน้นเผยแผ่ในการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวทางของท่านที่ได้ร่ำเรียนมาในทางปฏิบัติกับพระอาจารย์หลาย ๆ ท่าน เพื่อให้เกิดความสุขทางจิตใจไม่ได้ให้ทุกคนต้องวิ่งตามกระแสนิยมโลกจนเกิดความทุกข์ใจแม้มีเงินทองมากมายบางคนก็ไม่เกิดความสุข เพราะความอยากไม่มีทางสิ้นสุดถ้าเราไม่รู้จักคำว่าพอ ท่านจึงสอนแนะนำให้ผู้คนทุกคน โดยไม่เลือกชั้น วรรณะ เชื้อชาติ หรือศาสนา ศิษยานุศิษย์ท่านจึงมีทั้งนับถือศาสนาพุทธ คริสต์ และอิสลาม ทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ท่านตั้งปณิธานมุ่งมั่นในการสร้างคน แทนการสร้างวัตถุ จึงทุ่มเทชีวิตทั้งกำลังกายกำลังใจ กำลังสติปัญญาให้กับ การเผยแผ่วิปัสสนากรรมฐานมากกว่า 40 ปี โดยทำงานอย่างหนักทั้งกลางวัน กลางคืน เพื่อพัฒนาจิตของบุคคลทุกระดับชั้น ให้สูงขึ้นเป็นไปตามเจตนารมณ์ที่ท่านได้อธิฐานจิต (หลังจากอุบัติเหตุ 14 ตุลาคม 2521) ไว้ว่า “จะใช้หนี้โลกมนุษย์ ด้วยการเผยแผ่พระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า จะไม่ขอสร้างวัตถุอีกต่อไป” โดยท่านได้ใช้หลักธรรมสติปัญญา 4 และอนุสติ 10 แนวยุบพองในการปฏิบัติ จนนำไปสู่การรู้หลักธรรมอริยสัจ 4 การสอนวิปัสสนากรรมฐานแนวพองยุบยังคงค้นไม่พบหลักฐานที่มาในพระไตรปิฎก อรรถกถา แต่อาการพองอาการยุบเทียบในมหาสติปัฏฐานสูตรและในคัมภีร์วิสุทธิมรรคจัดเป็น “ลมในท้องในวโยธาตุภายใน เป็นของเฉพาะตน เป็นของพัดไปมา มีความพัดไปมา” เพื่อให้เข้าใจในหลักอริยสัจ 4 ที่เป็นหนทางในการหลุดพ้นจากทุกข์ โดยท่านมุ่งสอนให้ทุกคนเชื่อกฎแห่งกรรม เมื่อทำดีจิตย่อมไม่เศร้าหมองแต่ถ้าทำสิ่งไม่ดีจิตใจย่อมเศร้าหมอง แนวความคิดในการพัฒนาโลกให้ยั่งยืนกับวิธีการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมขององค์การสหประชาชาติ นั้น ไม่เพียงพอกับการแก้ปัญหาได้อย่างแท้จริง ซึ่งท่านเจ้าคุณฯ มีความเห็นว่า พระพุทธศาสนา บัญญัติแนวทางแก้ไขปัญหานั้นได้อย่างแท้จริง ลึกซึ้ง ตรงตามเหตุที่เกิดของปัญหา และสามารถทำให้เกิดการพัฒนายั่งยืนได้มั่นคงไปกวนั้น เพราะเหตุว่า การที่มนุษย์ประนีประนอมกับธรรมชาติหมายถึง การพัฒนาตามพฤติกรรมของมนุษย์คนเดียว และยังเป่นไปอย่างที่มนุษย์ต้องฝืนใจ ไม่สุขจริง ซึ่งถือว่าเป็นการพัฒนาแบบแยกสวนและขณะที่มนุษย์ในศตวรรษที่ 20 มีโตแก้ไขปรับปรุงพัฒนาความคิดจิตใจของตน เคยอยู่ภายใต้อำนาจครอบงำของกิเลส คือ โลภะ โทสะ โมหะ ตัณหา มานะ ทิฏฐิอุบายไร และตราบไต่ที่มนุษย์ในศตวรรษที่ 21 ยังคงอยู่ภายใต้อำนาจครอบงำของกิเลส

การพัฒนาจิตใจแบบยั่งยืน ถ้าเราได้ศึกษาวิปัสสนาภาวนา ศึกษาวิธีที่จะใช้ปัญญามากำจัดตัณหาความอยากต่างๆ พอเราใช้เป็นแล้ว เราก็จะสามารถระงับตัณหาความอยากต่างๆ ได้ทันทีเช่นเวลาเราอยากได้อะไร เราก็ต้องเห็นว่าสิ่งที่เราอยากได้นี้มันนำไปสู่ความทุกข์ไม่ได้นำไปสู่ความสุขในบั้นปลาย และในเบื้องต้นมันจะนำไปสู่ความสุขก่อน แต่พอความสุขที่ได้มานั้นมันเสื่อมไป ความทุกข์ก็จะเข้ามาแทนที่เช่นเวลาที่เรอยากได้ทรัพย์สินได้ลาภ เวลาเราได้ลาภมาเราก็ดีใจดีใจกัน มีความสุขกัน แต่พอเราใช้เงินทองที่เราหามาได้หมดไปแล้ว ที่นี้ความสุขนั้นก็หมดไป แล้วความทุกข์ก็จะปรากฏขึ้นมา เพราะเราจะไม่มีเงินทองใช้สอยอีกต่อไปเราก็ต้องทุกข์กับการไปหาเงิน

ทองกันใหม่ แล้วพอเราได้มาเราก็อสุขกับมันไปสุขกับมันจากการที่เราได้มา สุขจากการที่ได้ใช้มัน พอได้มาใช้มันไปเดี๋ยวมันก็หมดอีก พอมันหมดอีกก็ทุกข์อีก แต่ถ้าเราเห็นด้วยปัญญาว่าไม่ใช่เป็นวิธีที่จะไปสร้างความสุขกันวิธีที่จะสร้างความสุขก็คือต้องไม่ไปอยากหาลาภยศสรรเสริญสุขกัน ให้เราอยู่เฉยๆ กัน ให้เราหยุดความอยากกันถ้าเราหยุดความอยากได้ไม่ทำตามความอยากได้ใจเราก็จะกลับมาสู่ความสงบกลับมาสู่ความสุข ที่เป็นความสุขที่ดีกว่าความสุขที่เราได้จากลาภยศสรรเสริญแล้วก็จะมีความสุขที่ยั่งยืนเราสามารถกำจัดความอยากต่างๆ ให้หมดไปจากใจได้ ต่อไปใจของเราก็จะไม่มืออะไรมาทำลายความสุขที่เกิดจากความสงบ ความสุขที่เกิดจากการไม่มีความอยากต่างๆ ไม่มีกิเลสตัณหาอยู่ในใจถ้าได้พัฒนาไปถึงขั้นนั้นก็เรียกว่าได้ถึงขั้นของพระอรหันต์ ได้ขั้นพระนิพพาน ได้ขั้นที่ถาวรเต็มร้อยถ้าได้ขั้นที่หนึ่งก็ได้เพียงหนึ่งในสี่ ถ้าได้ขั้นที่สองก็ได้สองในสี่ขั้นที่สามก็จะได้สามในสี่ขั้นที่สี่ก็จะได้เต็มร้อยคือได้พัฒนาอย่างเต็มร้อยได้ความสุขอย่างเต็มร้อยแล้วก็ไม่ต้องการพัฒนาอีกต่อไปการพัฒนาแบบยั่งยืนนี้ มีวันสิ้นสุดลง งานทางด้านจิตใจนี้มีวันจบ แต่งานทางด้านลาภยศสรรเสริญ ทางด้านความสุขทางตาหูจมูกลิ้นกายนี้ไม่มีวันจบ ต่อให้พัฒนาไปมากน้อยเพียงไรได้มามากน้อยเพียงไร ก็ยังต้องพัฒนากันต่อไป หรือไม่เช่นนั้นก็ต้องคอยรักษาสิ่งที่พัฒนาให้อยู่ต่อไป ต่อให้รักษาดีขนาดไหน มันก็จะต้องเสื่อมหมดไปอยู่ดี.

การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต) นั้น เป็นความคิดเห็นที่มาจาก การนำหลักพุทธธรรม อันเป็นระบบความรู้เรื่องธรรมชาติหมดทั้งสิ้นนับว่าเป็นหลักความรู้เรื่องชีวิต และโลกเป็นรากฐานของหลักประเพณีปฏิบัติหรือจริยธรรมในพระพุทธศาสนาซึ่งชี้ทางแก้ปัญหาของมนุษย์ด้วยความรู้ที่ถูกต้องสอดคล้องกับสภาพตามเป็นจริงของชีวิตและโลก ระบบความรู้นี้เริ่มต้นที่ การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าอันเป็นความรู้ในสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงนอกจากการมีเศรษฐกิจเจริญโตและธรรมชาติที่อยู่ดีคู่กันไปนั้น ต้องเริ่มมาจากการพัฒนาคน และต้องพัฒนาแบบองค์รวม ซึ่งเป็นการพัฒนาทางพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาให้ประสานเกื้อหนุนสอดคล้องกัน จึงเป็นหนทางที่ทำให้การพัฒนาถูกต้องและยั่งยืนนำไปสู่อารยธรรมที่ยั่งยืน

วิเคราะห์การพัฒนาศักยภาพการพัฒนารูปแบบของการพัฒนาองค์กร

จากบทความสามารถวิเคราะห์ถึงการพัฒนาศักยภาพการพัฒนารูปแบบของการพัฒนาองค์กร ต้องเริ่มที่การปลูกจิตสำนึกเรื่องคุณธรรม จริยธรรมเป็นสำคัญ การใช้ต้นแบบการพัฒนาจิตใจเชิงพุทธเป็นแนวการพัฒนาพัฒนาองค์กร การเปลี่ยนแปลงองค์กรเพื่อนำไปสู่การพัฒนาองค์กรที่ทันสมัย อาจทำให้บางส่วนในองค์กรก้าวไปไม่ทันจนเกิดความไม่เท่าเทียมกันในองค์กรและอาจเกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาแต่เมื่อใดที่ผู้นำและผู้ตามได้นำเอาหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนามาบูรณาการควบคู่ไปกับการพัฒนาองค์กรจะทำให้การพัฒนาจะเอื้อกูลกันมากขึ้นความช่วยเหลือแบ่งปันจะมีมากขึ้น ทำประโยชน์สาธารณะมากขึ้นเพราะเมื่อใดที่มนุษย์เข้าใจในกฎธรรมชาติของชีวิต มีสติอยู่ตลอดเวลาความมีเหตุผลและความผิดพลาดเกิดขึ้นได้ยาก การพัฒนาจิตใจจึงเป็นสิ่งสำคัญที่พัฒนาองค์กรไปสู่คำว่า “ความสุขแบบยั่งยืน” จะทำให้สังคมนั้นอยู่ร่วมกันแบบมีความสุขมากขึ้น ยิ่งสังคมไทยที่จะมีแผนการพัฒนาศักยภาพมั่นคง มั่งคั่ง และยั่งยืน จึงจำเป็นอย่างยิ่งในการพัฒนาจิตใจ

ของผู้นำในกลุ่มองค์กรต่าง ๆ เพราะการมุ่งจะพัฒนามุ่งสู่ความเจริญทางวัตถุอย่างเดียวแต่ขาดหลักคุณธรรมก็ไม่ต่างจากเครื่องจักรที่ทำงานอย่างเดียวแต่ไม่มีชีวิตจิตใจ การจะพัฒนาองค์กรสู่ความสุขที่ยั่งยืนจำเป็นอย่างยิ่งการพัฒนาดิจิทัลจึงต้องมาอันดับแรกเพื่อจะนำไปสู่เป้าหมายของการพัฒนาองค์กรที่ยั่งยืน สำหรับบุคลากรต้นแบบในศาสนา ของพระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ ฐิตธมฺโม) ท่านได้นำหลักธรรมออกเผยแผ่เพื่อพัฒนาจิตใจบุคคลชุมชนสังคมให้เข้าใจในกฎของธรรมชาติที่มนุษย์ไม่ควรทำลายให้เข้าใจในกฎแห่งกรรม โดยนำเอาไตรสิกขา สติปัฏฐาน 4 เป็นแนวทางในการปฏิบัติเพื่อให้เข้าใจในอริยสัจ 4 การพัฒนาที่ยั่งยืนเชิงพุทธในทัศนะของพระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ท่านมองว่าระบบการพัฒนาที่ยั่งยืนอย่างแท้จริง ควรพัฒนาด้วยหลักมัชฌิมาปฏิปทา ไตรสิกขา และหลักมัตตัญญูตา ที่เป็นกระบวนการพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตของคนทั้งดานพฤติกรรม จิตใจ และปัญญาอย่างบูรณาการ มีตัวชีวิตที่เป็นรูปธรรมเรียกว่า สุขภาวะองค์รวมทำให้เกิดความสุขที่ไม่เบียดเบียนธรรมชาติแวดล้อม แต็กเลส ไดแกตณหา มานะ และมีจฉาปฏิญญียังเป็นอุปสรรคที่คนต้องแก้ไขเพื่อประโยชน์อันอันวยสันติสุขแก่มนุษย์และธรรมชาติต่อไป

การพัฒนาบุคลากรต้นแบบการพัฒนาองค์กร เป็นสิ่งที่ทุกองค์กรในสังคมไทยควรมานำมาใช้เพื่อพัฒนาบุคลากรอย่างเป็นรูปธรรม เพราะที่ผ่านมาสังคมไทยพัฒนาไปในแนวทางวิทยาศาสตร์มากเกินไป ทำให้เกิดการแข่งขันจนนำไปสู่การทำลายทรัพยากรธรรมชาติ เพราะเกิดจากความโลภ โกรธ หลง ที่เกิดขึ้นในจิตใจของมนุษย์ ซึ่งจากบทบาทของพระสงฆ์จะมีส่วนสำคัญต่อการพัฒนาในด้านจิตใจแต่ผู้นำรัฐบาล ข้าราชการ และผู้นำทางสังคม และองค์กรเอกชนที่จะเป็นตัวนำพาสังคมก็ต้องให้ความสำคัญกับแนวทางนี้ด้วย เพราะถ้าภาครัฐ เอกชนหรือองค์กรต่าง ๆ ถ้ามีคุณธรรมคนในสังคมย่อมมีคุณภาพที่ดีความเห็นแก่ตัวจะไม่มีให้เห็นแต่คนที่จะมีคุณธรรมต้องเริ่มที่พัฒนาที่จิตใจ แต่สังคมทุกวันนี้มองที่ประโยชน์ตนเองเป็นหลัก ขาดหลักธรรมเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่สังคมไทยยุค 4.0 ที่จะต้องพัฒนาเชิงพุทธที่เป็นการพัฒนาทางจิตใจและวัตถุควบคู่กันไปเพื่อมุ่งไปสู่คำว่า มั่งคั่ง มั่นคง และยั่งยืน

สรุป

การพัฒนาบุคลากรต้นแบบของการพัฒนาองค์กร การจะพัฒนาองค์กรต่าง ๆ ต้องเริ่มที่ตัวบุคคล การเป็นต้นแบบการพัฒนาต้องเป็นแบบอย่างที่ดีทั้งกาย วาจา ใจ เพื่อสร้างความศรัทธาให้เกิดขึ้นแก่บุคลากรในองค์กร สำหรับผู้ที่จะเป็นต้นแบบการพัฒนาควรเริ่มพัฒนาที่จิตใจเป็นสำคัญ บุคลากรต้นแบบการนำเอาหลักธรรมมาใช้ในพัฒนาสู่ความยั่งยืน เป็นสิ่งที่สังคมไทยไม่ควรมองผ่าน เพราะการปฏิรูปสังคมไทยในรูปแบบยุค 4.0 โดยการนำเทคโนโลยีและนวัตกรรมใหม่ๆ มาเป็นแนวทางในการพัฒนายังต้องทำให้บุคคลสังคมเห็นคุณค่าของธรรมชาติด้วยเพื่อให้อยู่ด้วยกันอย่างสมดุล ถ้าสังคมไทยขาดคุณธรรม จริยธรรม จะมีแต่ความแข่งขันเอาทรัพยากรมากกว่าที่รักษาไปสู่ความยั่งยืน เพราะการพัฒนาที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนได้ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของคนในสังคม ถ้าสังคมมีจิตใจที่ดีมีคุณธรรมการมองเห็นประโยชน์ส่วนรวมมากกว่าส่วนตนก็จะทำให้สังคมนั้นมีการพัฒนาไปสู่ความยั่งยืนได้ การมีบุคลากรต้นแบบทางด้านคุณธรรม จริยธรรม ก็จะทำให้

องค์กรนั้นประสบความสำเร็จทั้งประโยชน์ตนเองและผู้อื่น เพราะการพัฒนาจิตใจให้เข้าใจในกฎธรรมชาตินั้น โดยให้มีสติอยู่กับปัจจุบันการทำหน้าที่ของแต่ละคนก็จะเป็นคนมีเหตุผล มีความเห็นถูก และใช้ปัญญาพิจารณาข้อมูลและปัญหาต่าง ๆ ได้เป็นอย่างดีรู้จักแบ่งปันเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่กันมากขึ้น บุคลากรต้นแบบในทางสังคมที่สังคมไทยควรนำมาเป็นแบบอย่าง คือ พระธรรมสิงหบุราจารย์ (หลวงพ่ोजรัญฐิตธมฺโม) ท่านได้นำเอาหลักสติปัฏฐาน 4 และอนุสติ 10 เป็นกระบวนการในการพัฒนาจิตใจท่านไม่ให้ยึดมั่นถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ปลอ่ยวางบ้างสอนให้ทุกคนรู้จักกฎแห่งกรรมเมื่อคนเราทำสิ่งไม่ดี เมื่อผีกวีสสนาจนมีปัญญาสามารถล่วงรู้ในสิ่งต่างๆ จนรู้ อริยสัจ 4 ที่เห็นความทุกข์ที่เกิดจากการไม่ปลอ่ยวางในสิ่งต่างๆ

เอกสารอ้างอิง

- จิตฺตฺวณฺณ หน้มนมี. 2557. การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามหลักพุทธธรรม. การประชุมวิชาการระดับชาติ มจร ครั้งที่ 1. (กรกฎาคม 2557) : 240.
- จิตฺตฺวณฺณ หน้มนมี. 2561. ภาวะผู้นำการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดีขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. วารสาร มจร สังคมศาสตร์ปริทรรศน์. ปีที่ 7 ฉบับที่ 3 กรกฎาคม-กันยายน 2561.
- ประวัติหลวงพ่ोजรัญ.ออนไลน์.แหล่งที่มา:[https://www.amphawan.net/\(7 พฤศจิกายน 2560\)](https://www.amphawan.net/(7 พฤศจิกายน 2560)).
- พระธรรมปฎก (ป.อ.ปยุตฺโต). พุทธวิธีแก้ปัญหาเพื่อศตวรรษที่ 21. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, 2544.
- พระพุทฺธโฆสเถระ รจนา. คัมภีร์วิสุทธิมรรค, แปลเรียบเรียงโดย สมเด็จพระพุฒาจารย์(อาจ อาสภมหาเถร). พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง จำกัด, 2546.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย 2500. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2535.
- ศาสตราจารย์ระวีภาวิไล. อภิธรรมสำหรับคนรุ่นใหม่. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์พุทธธรรม, 2548.